

Varga Péter:

Előszó a Logikai vizsgálódások szemelvényeinek fordításához

Egy olyan filozófiai mű szemelvényei állnak előttünk, amellyel kapcsolatban aligha hiányoznak a superlatívuszok: jelentősége Heidegger szerint nem kisebb, mint az, hogy Edmund Husserl „*Logikai Vizsgálódásaival* megtörtént a fenomenológiai áttörés”.¹ Még ha a mű tévútra is vitte volna a filozófiát, tévedése akkor is kolosszális: Adorno egyenesen a „logikai abszolutizmus” szálláscsinálásáról beszél Husserl írásának elemzésekor.²

Még ha a filozófiatörténeti udvariasság diktálta laudációktól és a vitatott nézet felértékelésének filozófiatörténetben szintén oly ismert gyakorlatától el is tekintünk, akkor is rendkívüli jelentőségűnek kell tartanunk tehát a művet. Pedig a superlatívuszok ezúttal nem teljesen indokolatlanok, sőt ráadásképpen egy recepciótörténeti csemegével is kedveskedhetünk az olvasóközönségnek.

Edmund Husserl, mint ezt oly gyakran megemlítik, eleinte matematikusnak készült, sőt komoly karrier előtt állt; a matematikatörténeti panteonba már élete során bevonult Weierstrass asszisztenseként. Franz Brentano hatására és tanítványi körében kezdett filozofálni Bécsben, és hamarosan a Brentano-kör egyik fiatal tehetségének tekintették.³ A matematikai iskolázottságú Husserl helyzetét a tanítványi körön belül jól jellemzi, hogy egyfelől együtt nyaralt a Wolfgang-tó partján a mesterrel és

¹ M. Heidegger: *Lét és idő* (ford. Vajda M. – Angyalosi G. – Bacsó B. – Kardos A. – Orosz I.) (Osiris, Bp.: 2001) 56. old.

² Ld. Th. W. Adorno: *Zur Metakritik der Erkenntnistheorie* In: *Gesammelte Schriften Bd. 5.* (Suhrkamp, Frankfurt a. M.: 1970) 63. skk.

³ Ld. R. D. Rollinger: *Husserl's Position in the School of Brentano* (Phaenomenologica 150) (Kluwer AP, Dordrecht: 1999) 17-18. o.

feleségével, másfelől Husserl a számfogalomról szóló habilitációs értekezésének⁴ oldalait Brentano felvágatlanul hagyta.⁵

Mindez azért fontos számunkra, mert a *Logikai vizsgálódások*, amely az akkor Hallében *Privatdozent* Husserl számára végre meghozta a széleskörű elismerést, félreismerhetetlenül az informális Brentano-iskola hatása alatt állva és belvitáiban tájékozódva született. A recepciótörténeti különlegesség pedig abban áll, hogy későbbi olvasói, Heideggertől Adornoig és Levinas-ig, korántsem a brentanoi kontextusban olvasták és tartották – joggal – nagyra. Mintha pedig ez nem lenne elég, az 1900/1901-ben megjelent művet Husserl tizenkét évvel később számtalan apró, de (szándéka szerint is) értelemmódosító változtatással adta ki újra. Rövid bevezetésünkkel ezen rétegek felfejtésében szeretnénk segítségére lenni az olvasónak.

Az utókor számára Brentano legnagyobb érdeme az volt, hogy a filozófiai érdeklődés homlokterébe helyezte az intencionalitást: azt, „amit a középkor skolasztikusai egy tárgy intencionális (vagy pedig mentális) inegzisztenciájának neveztek, és amit mi, ugyan egy nem teljesen félreérthetetlen kifejezéssel, tartalomra vonatkozásnak, tárgyra irányultságnak (tárgy alatt itt nem realitás értendő) vagy immanens tárgyiságnak nevezhetünk.”⁶ Brentano egy filozófiai, ámde mégis empirikus pszichológiát kívánt megteremteni (melyet a korban, a Husserl-szövegből is visszaköszönő terminussal, deskriptív pszichológiának⁷ hívtak), és az intencionalitást egyszerűen a pszichikai fenomén-csoport egyik ismertetőjegyének tekintette: „Minden pszichikai fenomén tárgyként tartalmaz

⁴ A munkát Husserl Hallében nyújtotta be a szintén Brentano-tanítvány C. Stumpf vezetésével, mivel addigra Brentano már elveszítette katedráját a bécsi egyetemen (nem utolsósorban már említett felesége miatt, hiszen Brentano eredetileg felszentelt katolikus pap volt). Az *Über den Begriff der Zahl* Husserl életében nem jelent meg, azonban kis változtatásokkal ez alkotja a *Philosophie der Arithmetik* első négy fejezetét.

⁵ Ld. Rollinger *i.b.*

⁶ F. Brentano: *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (Meiner, Hamburg: 1974), 115-116. o.

⁷ A deskriptív pszichológia ellenpárja a genetikus pszichológia, amely a mai értelemben vett természettudományos-empirikus pszichológiai vizsgálatokkal foglalkozik, azaz az egyes pszichikai jelenségek egymásrakövetkezésének, *genezisének* törvényszerűségeivel.

valamit, azonban nem mindegyik azonos módon. A képzet valaminek a képzete, az ítéletben valamit elismerünk vagy elvetünk, a szeretetben szeretünk, a gyűlöletben gyűlölünk, a vágyban rá vágyakozunk s.í.t.”⁸

A szerteágazó Brentano-tanítványi kör számára az intencionalitás kérdése mindenekelőtt a tudatelemzés helyes módjának kérdése volt. Ennek fogalmi kereteit a lengyel K. Twardowski 1894-es disszertációja kodifikálta. Twardowski a mű bevezetőjében A. Höflert idézve ekként foglalja össze a közkeletű álláspontot és annak problémáit:

1. Az, amit a „képzet és az ítélet tartalmának” nevezünk, éppen úgy a szubjektumon belüli, mint a képzet- és ítéletaktus maga. 2. A „tárgy” és „objektum” szavak két értelemben használatosak. Egyrészt arra a magában fennállóra, melyre (...) a képzetalkotó és ítélő tevékenységünk mintegy ráirányul, másrészt pedig a mindenkor valósról „bennünk” alkotott több-kevésbé pontos „képre”, mely kvázi-kép (pontosabban: jel) azonos az 1. pontban megjelölt tartalommal. Megkülönböztetendő a gondolkodástól függetlennek feltételezett tárgytól illetve objektumtól, a képzet- és ítéletalkotás (hasonlóképpen az érzés és akarás) tartalmát ezen pszichikai jelenségek „immanens vagy intencionális tárgyának” is nevezzük.⁹

A tudati működés elemi egysége az aktus. Az azonban, hogy mi is ezen aktus tárgya, már a legegyszerűbb esetben, a képzetnél sem egyértelmű. Az idézett szövegben egy sajtószerű különbségtételre lehetünk figyelmesek: elválnak

⁸ *uo.*

⁹ K. Twardowski: *Zur Lehre vom Inhalt und Gegenstand* (Philosophie Verlag, München: 1982) (az 1894-es kiadás változatlan utánnyomása) 4. o.

egymástól a „magában fennálló” valóságos tárgy, amelyre „képzetünk irányul”, és az immanens vagy intencionális tárgy, „a képzet és az ítélet tartalma”.

A kiindulópontjában még világos ez a különbségtétel: Brentano számára – a közkeletű értelmezés szerint – a pszichikai fenomének, a sajátosan pszichológiai tudategységek karakterisztikuma az volt, hogy reális immanenciaként egy fizikai fenomént tartalmaztak. A fizikai fenomén tudat-immanens, nem maga a valóságos tárgy (emlékezzünk vissza, hogy Brentano szerint intencionális „tárgy alatt itt nem realitás értendő”), mert az utóbbi csak empirikus-induktív úton ismerhető meg. Ezt a biztosnak tűnő distinkciót csak az ingathatja meg, hogy az intencionalitás éppen azt a viszonyt hivatott megragadni, amely képzet és tárgya, vágy és vágy tárgya, nem pedig képzet és a tárgyról alkotott elképzelés, vágy és vágy-kép között áll fenn.

Az A. Höflertől idézett szövegrészben már jelen van ez a tárgy, „melyre a gondolkodás irányul”, de ez különbözik az intencionális tárgytól. Az intencionális tárgy evidens módon nem lehet azonos a valós tárggyal, hiszen intencionális vonatkozás akkor is lehetséges, amikor a valós tárgy nincs jelen vagy egyáltalán nem is létezik. Ez az intencionális tárgy – tudjuk meg – immanens, kép, kvázi-kép, sőt jel, a szubjektumon belüli tartalom. 1894-es disszertációjában Twardowski arra vállalkozik, hogy valamelyest rendet teremtsen ebben a fogalmi zűrzavarban. Megkülönbözteti a képzet tárgyát és tartalmát, ezzel igazat adva annak a bizonytalan kételynek, amely a fenti lista olvasásakor elfog bennünket. A „tartalom mintegy az eszköz, amely által a tárgyról képzetet alkotunk,”¹⁰ tartalomnak kell tehát gondolnunk a képet, kvázi-képet, jelet. Twardowski szerint minden esetben fennálló, általános törvény az, hogy a képzethez tárgy és tartalom tartozik.

Husserlnek nagyon határozott álláspontja van ebben a kérdésben, és az előttünk álló szövegben több alkalommal is kitér a fenti definíciók elégtelen mivoltára: „a megjelenítés intencionális tárgya *ugyanaz*, mint a valóságos és adott esetben külső tárgya, és értelmetlen volna különbséget tenni a kettő

¹⁰ Twardowski, *i. m.* 18. o.

között.”¹¹ Az immanens tárgy valójában intencionális, de nem immanens, „a valóban immanens tartalmak, melyek az intencionális élmények valós [reell] állományához tartoznak, nem intencionálisak: aktusokat építenek fel (...), maguk azonban nem megcélzottak.”¹² Az immanens tárgyiség kritikája sziklaszilárd alapokat tudhat magáénak, elvégre az intencionalitás éppen a tudat és annak tényleges tárgya közti viszonyt hivatott a filozófiában tematizálni, azonban jól kivehető csapdái is: a valóságosan létező és az intencionális tárgy elválasztása elkerülhetetlennek tűnik, ha a nem létező tárgyra vonatkozó intencionális viszony esetére gondolunk. Husserl vállalja az immanens tárgy elutasításának radikális következményét: Jupiter isten nem létezése „nem akadályozza meg azt, hogy ez a Jupiter-istent-elképzelés valóban létezik; tehát egy olyan jellegű élmény, az elképzelt létnek egy olyan meghatározott módjáról van szó, hogy az, aki ezt az élményt önmagában megtapasztalja, joggal mondhatja, hogy képzetet alkotott a mitikus istenkirályról, akiről ilyen és ilyen történetek szólnak.”¹³ Mindazok számára, akik kibúvót keresnének, Husserl még egyértelműbben fogalmaz: „Nem másként jelenítem meg *Jupitert*, mint *Bismarckot*, *Bábel tornyát*, mint a *Kölni Dómot*, egy *szabályos ezerszöget*, mint egy *szabályos ezerlapú testet*.”¹⁴ Az immanens tárgyiség kritikáját először 1894 nyarán veti papírra Husserl,¹⁵ de még a *Logikai vizsgálódások* megjelenését követően is értetlen levelet kap a Brentano-tanítvány Marty-tól, aki magasztaló szavakkal illeti a művet, csak éppen az immanens tárggyal kapcsolatos látszólagos nézeteltérésüket szeretné rendezni.¹⁶

¹¹ Jelen szemelvény, 49. (Hua XIX/1. 439.)

¹² Jelen szemelvény, 28. (Hua XIX/1. 387., a kiemelések elhagyásával)

¹³ Jelen szemelvény, 27. (Hua XIX/1. 387.)

¹⁴ Jelen szemelvény, 27. (Hua XIX/1. 387.)

¹⁵ K. Schumann: *Husserl-Chronik (Denk- und Lebensweg Edmund Husserls)* (Martinus Nijhoff, Den Haag: 1977) 42. o. A kézirat ezzel foglalkozó fennmaradt második része *Intencionális tárgyak* címmel a Husserliana XXII. kötetében jelent meg.

¹⁶ Marty még 1901-ben is határozottan állást foglal az immanens tárgy feltételezésének szükségessége mellett: „A tulajdonképpeni képzetelnél azonban – véleményem szerint – van a tudatnak egy viszonyulásmódja valamihez, egy intenciója (...) valamire, ami szemben áll az immanens tárggyal szükségszerűen mint egy korrelatív, mint egy másik relációtág.” Hua (Dok) III.1.

A kortársak megrökönyödésében egyébként könnyen osztozhat a filozófiai utókor is, elég csupán a képi reprezentáció kemény¹⁷ kritikájához utalnunk azt a filozófiai és kognitív pszichológiai közvélekedést, amely az intencionalitás magyarázatát tudat-immanens kép és külső tárgy reprezentációs viszonyában látja. A képi viszony (s ugyanez érvényes *mutatis mutandis* a jelviszonyra is) – mutat rá Husserl – „csak egy sajátos fajtájú intencionális tudatban konstituálódik,”¹⁸ s éppen ennél fogva alkalmatlan arra, hogy az intencionalitás *explanans*-a legyen.

Az immanens tárgyiség és a képi reprezentáció kritikájának triumfálása kapcsán, gondolnánk azonban, talán megkockáztatható a pürrhoszi győzelem hasonlata, elvégre felléphet-e egyáltalán a filozófia igényével az a husserli fenomenológia, mely szerint „ha a megcélzott tárgy létezik, attól fenomenológiai tekintetben semmi sem változik.”¹⁹ Mit tud mondani ez a fenomenológia az intencionalitásról? A kérdés a szemelvényes szövegrész magjához (és egyben a beígért recepciótörténeti különlegesség forrásához) vezet bennünket. Figyeljük meg Husserl válaszát: „A tárgyi vonatkozás módjában rejlő valamennyi különbség a vonatkozó intencionális élmények deskriptív különbsége.”²⁰

Arra a kérdésre pedig, miként lehet egy nem-létező vagy transzcendens dolog intencionális tárgya egy aktusnak – amiben egyáltalán nincs is benne –, akkor erre ugyanazt kell

73. (A. Marty levele Husserlnek, 1901. június 7.). Husserl válaszelevelét (Husserl levele A. Marty-nak, 1901. július 7.) a teljes levelezés-kötetek megjelenése előtt már a Hua XXII. kötete közölte.

¹⁷ Ld. jelen szemelvény, 24. (Hua XIX/1. 436.) skk. A szövegrész követését terminológiaiilag segíti, ha figyelembe vesszük, hogy Husserl számára a képi megjelenés a kép-tárgyból (pl. a fénykép mint egyszerű tárgy környezetünk többi tárgya között) kiinduló (pl. a kép-tárgy és annak környezete közti diszkrepancia motiválta) intencionális teljesítmény, amelyben a kép tényleges tárgya, képszüzsé (*Bild-Sujet*) jelenik meg. Bővebben ld. Hua XXIII., a husserli kép-fenomenológia változásáról pedig különösen a szerkesztői előszót.

¹⁸ Jelen szemelvény, 47. (Hua XIX/1. 436.)

¹⁹ Jelen szemelvény, 27. (Hua XIX/1. 387.)

²⁰ Jelen szemelvény, 43. (Hua XIX/1. 427.)

válaszolnunk, mint korábban, ami valójában teljes mértékben kielégítő. Az, hogy a tárgy intencionális tárgy, azt jelenti, hogy van egy meghatározott módon jellemzett intencióval rendelkező aktus, és az intenciónak ez a meghatározottsága pontosan azt jelenti, amit az intenció tárgyra való vonatkozásának nevezünk. Ez a „tárgyra való vonatkozás” egy átélhető [*erlebbare*] sajátosság; és az ilyen sajátosságokkal rendelkező az élményeket (definíció szerint) intencionális élményeknek vagy aktusoknak nevezzük.²¹

Husserl – amint a vizsgálódások Bevezetésének korábban megjelent fordításához²² írott előszóban már elemeztük – egy sajátos terepet választott fenomenológiájához. Deklarált célja művében a logika és annak ismeretelméleti fundamentumainak tisztázása. Mivel ezeket az alapokat nem csak a vélemények sokasága, hanem *horribile dictu* még a pszichologizmus relativizáló ténykedése is fenyegeti (amely cáfolatának szentelte Husserl a vizsgálódások vaskos és önmagában is nagy visszhangot kiváltó *Prolegomenáját*), ezért a logika és az ismeretelmélet rendbetétele csak a helyes módszertől várható el. Ezt a módszert a vonatkozó megismerési aktusok fenomenológiája tudja biztosítani, amely lehetővé teszi a tiszta szemléletben megjelenő aktusok lényegtulajdonságainak megragadását. Husserl *Logikai vizsgálódásai* ezen logikai, ismeretelméleti és az ezekhez kapcsolódó szerteágazó egyéb aktusok fenomenológiai elemzését kísérli meg.

Ennek a munkaprogramnak a természettudományokhoz (jelesül a kísérleti pszichológiához) fűződő viszonya egészen különleges. Az itt megjelenő tudatfenomenológia nem szubordinált a természettudományokhoz képest

²¹ Jelen szemelvény, 42. (Hua XIX/1. 427.) (Az első kiadás szövegét idézem.)

²² A Logikai Vizsgálódások Bevezetésének fordítása (szintén Marosán Bence tollából) és a fordításhoz készült előszó (ugyancsak jelen előszó-szerzőtől) a Kilincs 2006/2-3 számában jelent meg.

(abban az értelemben, hogy megállapításai még a természettudományok próbáját is ki kell állják, mielőtt elfogadhatnánk őket), azonban azt sem mondhatjuk, hogy a természettudományok minden igazsága levezethető vagy behatárolható lenne a fenomenológia eredményei által. Fenomenológiája (melyet Husserl a brentanoi hagyományhoz csatlakozva deskriptív pszichológiának nevez) és kísérleti pszichológia tehát ekkor még komplementer viszonyban állnak, a fenomenológia megállapításai sajátos restriktív módban értendők. Intencionális aktus az, amely azzal az átélhető sajátossággal rendelkezik, hogy megjelenik benne egy tárgy, intencionális tárgy pedig az, amelyhez „van egy meghatározott módon jellemzett intencióval rendelkező aktus.” Ezek nem tautológiák, hanem legitím deskriptív állítások, melyek tárgyuk további természettudományos elemzését nyitva hagyják.

A *Logikai vizsgálódások* metafizikai neutralitása jól kiütözik abban is, hogy Husserl határozottan elutasítja bármiféle tiszta én, az élmények szükségszerű vonatkozási centrumának feltételezését (amely a kor neokantiánusainak, jelesül Natorpnek, Husserl mentorának oly nyilvánvaló): „Őszintén be kell vallanom, hogy ezt a primitív ént mint szükségszerű vonatkoztatáscentrumot képtelen vagyok megtalálni.”²³ Néhány év múlva a fenomenológia és a deskriptív pszichológia útja Husserl számára már elválnak, de a tiszta én feltételezésének elvetése még mindig filozófiája sarokkövének számít (mely most az *Ich-Ausschaltung* nevet kapja).²⁴ Az elkövetkező rövid tíz év talán a legtöbb átalakulást hozza Husserl gondolkodásában. Az ezen időszaknak végére datálható második kiadás fenti mondathoz illesztett híres lábjegyzete – „Időközben megtanultam megtalálni; illetve megtanultam, hogy az adott tiszta megragadásában ne engedjem magam félrevezetni az én-metafizika elfajzásától”²⁵ – filozófiatörténeti anekdotagyűjteményekbe kívánkozik²⁶;

²³ Jelen szemelvény, 20. (Hua XIX/1. 374.)

²⁴ *Bericht über deutsche Schriften zur Logik* (1903) in: Hua XXIII.

²⁵ Jelen szemelvény, 20. (Hua XIX/1. 374.)

²⁶ A tiszta én kritikáját *Logikai vizsgálódásokban* kifejtett legutóbb D. Zahavi vizsgálta: *The Three Concept of Consciousness in Logische Untersuchungen* in: *Husserl Studies* 18 (2002) 51-64. o.

azonban ez a változás nem a hol-látom-hol-nem-látom fenomenológia szeszély jele, hanem szigorú következménye a husserli fenomenológia önállósodásának, a tiszta megjelenő tárgy, a fenomenológiai zárójelek közé helyezett noéma és a tiszta szubjektív mozzanat, a noézis fenomenológiai terepe birtokbavételének. Ez a fenomenológia már nem egy komplementer vizsgálódás többé, hanem szigorú tudomány, szándéka szerint az első filozófia kihívásainak örököse.

A *Logikai vizsgálódások* szövege magán viseli ennek az átalakulásnak a jeleit, azonban Husserl egy sajátos módot választott mindennek kifejezésére: a mű szövegén azokat a minimális módosításokat végezte el, melyekkel a korábban mondottak már éppen elfogadhatók az új szempontból szemlélve. A szöveg tehát egyszerre a Brentano-iskola belvitáinak dokumentuma, melyet elfeledett szerzők felelevenítésével szituálhatunk, egyszerre a transzcendentális fenomenológia felé vezető emelkedő út, melynek azt Husserl dokumentálhatóan szánta²⁷, és egyszerre az a szöveg, amely Heidegger vagy a formálódó francia fenomenológia számára orientációs pontként szolgált – akiktől azonban mi sem ált volna távolabb, mint hogy azt Höfler, Twardowski és Marty kontextusában olvassák. A mai kor vitáiban is eligazítással szolgáló érvein és állásfoglalásain kívül ezért is lehet talán érdekes számunkra ez a szöveg: filozófiatörténet *in statu nascendi*.²⁸

A fordítás a mű második kiadásának szövege alapján készült és a vizsgálódások egyik centrumát alkotó ötödik vizsgálódás legfontosabb paragrafusaiból közöl válogatást. A szövegrészletek kiválasztását az az elv vezérelte, hogy egész paragrafusok lehetőleg folytonos sorát adhassuk közre.

²⁷ Az átalakítás történetét illetően lsd. U. Melle: *Husserl's Revision of the Sixth Logical Investigation*. In: *One Hundred Years of Phenomenology. Husserl's Logical Investigation Revisited*. (ed. by D. Zahavi, Fr. Stjernfelt) (Phaenomenologica 164.) (Kluwer AP, Dordrecht: 2002) 111-123- o.

²⁸ Talán érdemes néhány dolgot megjegyezni a fordítás terminológiai döntései kapcsán: a *Vorstellen*-szócsaládot – a képi reprezentáció asszociációinak elkerülése érdekében – a képzet, képzetet alkot szavakkal fordítottuk, és a megjelenítés-t csak az elkerülhetetlen esetekben került a szövegbe. A minden németből fordító életét megnehezítő *meinen* megfelelője a vél, véls, a vélt lett. A tárgy-objektum distinkciót a német is ismeri, a megcélzás és a tárgyra való irányulás pedig az intencionális vonatkozás értelmében szerepel a szövegben.

Husserl ezen írása aligha tartozik a könnyű olvasmányok közé, és ezen a fordító sem tud érdemben változtatni. Marosán Bence Péter fáradhatatlan munkája révén azonban, amely egy kisebb csoport hosszas kontroll-fordító tevékenységével egészült ki²⁹, azt hiszem, egy kiemelkedően jól kimunkált és pontos szöveg állhat a magyar olvasóközönség rendelkezésére.

²⁹ A kontroll-fordítást Ullmann Tamás vezetésével Deczki Sarolta, Zuh Deodát és jelen előszó szerzője végezte.